

П. В. Пиріг (Київ)

Економічні зв'язки Чернігівщини в середині XVII ст.

Розглядаються торговельно-економічні зв'язки Чернігівщини в середині XVII ст.

Значну роль у зміцненні дружби і співробітництва між народами відіграють економічні, політичні і культурні зв'язки. Певний інтерес становлять стосунки між Україною та Росією в досліджуваній період.

У XVII ст. відбувається бурхливий процес зародження й розвитку нових виробничих відносин, одним з важливих елементів яких стало формування ринкових зв'язків. Значно посилила ці зв'язки національно-визвольна війна українського народу 1648—1654 рр. проти шляхетської Речі Посполитої. Напередодні і під час війни економічні відносини між Україною й Росією мали переважно регіональний характер. Значне місце у розвитку цих зв'язків належало Чернігівщині. Вона займала одне з важливих місць в історії економічних зв'язків, виконувала, по суті справи, роль основного регіону, через який проходили головні артерії економічних, політичних, етно-конфесіональних взаємозв'язків українського і російського народів. Це пояснюється насамперед тим, що Чернігівщина, на відміну від інших українських земель, розміщувалася з географічної точки зору близько від Росії й багато років знаходилася в її складі (1503—1618).

Економічні, політичні і культурні зв'язки між Україною й Росією в досліджуваній період знайшли відображення як в дореволюційній¹, так і в радянській історіографії². Проте ця проблема вимагає дальшого дослідження. Зокрема, це стосується економічних зв'язків.

Автор даної замітки робить спробу показати як розвивалися ці зв'язки між Чернігівщиною й окремими російськими містами в середині XVII ст.

Однією з важливих форм цих зв'язків є торгівля, яка «сприяє створенню надлишкового продукту, призначеного ввійти в обмін» і «все більше надає виробництву характеру виробництва заради міно-

¹ Миклашевский И. Н. К истории хозяйственного быта Московского государства.— Часть I. Заселение и сельское хозяйство южной окраины XVII века.— М., 1894.— 310 с.; Костомаров Н. И. Богдан Хмельницкий // Собрание сочинений Н. И. Костомарова. Исторические монографии и исследования. — СПб., 1904.— Т. VII.— Кн. 4.— 742 с.; Василенко Н. П. Колонизация Левобережной Украины и движение украинского населения в пределы Московского государства // Очерки по истории Западной Руси и Украины.— Киев, 1916.— С. 474—589.

² Юркевич В. Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького.— К., 1932; Крип'якевич І. П. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст.— К., 1953.— 72 с.; Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький.— К., 1954.— 536 с.; Касименко О. К. Російсько-українські взаємовідносини 1648—початку 1651 р.— К., 1955.— 429 с.; Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.— К., 1959.— 500 с.; Кучернюк Н. Ф., Ковальський Н. П. Документальні джерела о русско-украинских связях периода Освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг. в археографической публикации «Воссоединение Украины с Россией» (Т. II—III) // Анализ публикаций источников по отечественной истории.— Днепропетровск, 1978.— С. 3—12; Ковальський Н. П. Документальні джерела о русско-украинских взаимосвязях XVI—первой половины XVII в. // Проблемы историографии и источниковедения истории СССР: Сб. науч. тр.— Днепропетровск, 1979.— С. 113—126; Ковальський Н. П. Источниковедение истории украинско-русских связей (XVI—первая половина XVII в.).— Днепропетровск, 1985.

вої вартості»³. Головним місцем збуту товарів були ярмарки. Вони організовувалися в багатьох містах Росії. Їх відвідували й купці з Чернігівщини. Як свідчать митні книги, в 1647 р. купці із Сосниці, Глухова, Новгород-Сіверського побували в Курську. Для продажу вони привозили різноманітний товар. Наприклад, 20 травня житель Глухова Мартин Іванов «явил на возу 30 шуб больших...», а 28 травня Яків Андреев з м. Сосниці «явил на возу 5 пуд воску...»⁴.

Центрами торгівлі, як правило, виступали міста. Однак були випадки, коли товар возили продавати і в російські села. Наприклад, у чолобитній новгород-сіверського писаря Росточки царю, зазначається, що 11 липня 1638 р. селяни із с. Коякович Федір Фролов і Григорій Іванов возили на продаж «пищали винтовальные да платья — шубы, зипуны, шапки» у с. Олешковичі Комарицької волості та в інші села⁵.

Контроль за торгівлею деяких товарів, зокрема таких, як горілка, вино, тютюн, віск, мідь, сіль здійснював російський уряд. Продаж їх був монополією царя і казни. Тому вільно торгувати ними заборонялося. Проте, незважаючи на це, царські укази порушувалися⁶.

Слід зазначити, що в торгівлі активну участь брали російські торгові люди. Так, під час ярмарків, що проводилися 17 червня й 1 липня 1646 р. у Сосниці на Чернігівщині, був «большой наплыв купцов как иноземных московских, так и из великого княжества Литовского». Привозили вони в основному дорогі товари з пушнини. Ці купці також і «купили товаров на немалые суммы»⁷. Збереглося багато даних про перебування в 1640—1642 рр. у Ніжині і Батурині московського купця Івана Степановича (Стефановича) Кадашевця (Кадашовця).

Про постійний приїзд російських купців на Чернігівщину свідчать писемні джерела. Наприклад, у грамоті Ніжину (1625 р.) повідомлялося про наявність у цьому місті двох гостинних будинків: «Дом гостинний еден в месте для купцов з інших мест... приезжающих, а другий на предмест для купцев московских»⁸.

У джерелах є згадки про функціонування на території Чернігівщини великого Кролевецького ярмарку, який виник у період правління Яна Казимира (1649 — 1669 рр.)⁹. Цікаві дані є про новгород-сіверські ярмарки. Великий ярмарок проходив щороку 18 липня 1646 р., на який приїздили купці не тільки з ближнього Путивля, а й з далеких російських міст — з Москви, Вязьми, а також з білоруського міста Могильова. «На вышеупомянутую Новгородскую ярмарку приехало свыше 400 возов, хорошо нагруженных различными товарами»¹⁰.

Уряд Речі Посполитої в 1646 р. видав закон, згідно з яким приїжджим купцям категорично заборонялося продавати товар у роздріб. Переслідувалася також торгівля по селах і на окраїнах міста¹¹. Певні обмеження в здійсненні торгівлі зустрічали й чернігівські купці на території Росії. Так, їм заборонявся в'їзд у Москву та замосковські міста, не дозволялося торгувати монопольними товарами.

Однак, незважаючи на це, торговельні відносини між Чернігівщиною й російськими містами продовжували розвиватися й далі.

Привертає увагу Свенський ярмарок, що збирався поблизу Брян-

³ Маркс К. Капітал.—Т. 3. // Маркс К., Енгельс Ф.—Твори.—Т. 25.—Ч. 1.—С. 333.

⁴ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. В 3 т.—М., 1953.—Т. 1.—С. 17—18, 238, 427—428, 451—455, 458.

⁵ Там же.

⁶ Воссоединение Украины с Россией...—Т. 1.—С. 242, 258, 427, 428; Ковальский Н. П. Источниковедение истории украинско-русских связей (XVI—первая половина XVII в.).—С. 16.

⁷ Воссоединение Украины с Россией...—Т. 1.—С. 428—431.

⁸ Ковальский Н. П. Источниковедение истории украинско-русских связей (XVI—первая половина XVII в.).—С. 14, 20.

⁹ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Черниговская губерния.—СПб., 1865.—С. 382.

¹⁰ Воссоединение Украины с Россией...—Т. 1.—С. 432—433.

ська. Його відвідували багато українських купців, у тому числі й з Чернігівщини. В 1648 р. на ньому побували торгові люди, які «скозалися литовского города Мены пана Адама Киселя купцы посадские люди — Дмитрий Юрьев да Иван Матвеев»¹². Вони пригнали туди «животину — волов з 200 и больше»¹³. В 1649 р. у Брянськ приїздив торгувати Корній Ананьєвич — козак з Ніжина. Тут побували також купці з Почепи, Мглина, Мени, Чернігова¹⁴.

Є дані про приїзд купців з Чернігівщини й у інші міста Росії, зокрема в Яблонов, Валуйки, Усерд¹⁵. Так, міщанин Антон Гаврилов прибув з торгом у травні 1648 р. у Путивль, про що 30 травня того ж року путивльський воєвода повідомляв у Москву. Брати Афанасій, Григорій і Філон Федоровичі відвідали в 1650 р. м. Царево Алексеев¹⁶, а райця Клим Яковлев і Андрій Каченовський побували в 1651 р. у Севську, куди також у торгових справах приїздив того ж року і «городничева Васильева сын Фаева Павел Фаев»¹⁷. Можна навести й інші приклади.

Розглянемо, чим торгували російські та чернігівські купці. Як свідчать джерела, в початковий період визвольної війни Україну охопила сильна посуха, що викликала великий неврожай сільськогосподарських культур, яких багато, крім того, знищила сарана. Це стихійне лихо не минуло й Чернігівщини. Тому на битих шляхах постійно можна було бачити обози, що направлялися за хлібом у межі Російської держави. Іноді за хлібом у Росію приїздило так багато купців, що місцеві власті змушені були вводити певні обмеження на його продаж. Брянський воєвода повідомляв: «...А будет из литовской староны из-за рубежа какие люди приедут во Брянск на посад для хлебные покупки, и мне велеть... им хлебных запасов продавать немного, возов на 5 или на 6. А многим людям хлебных запасов продавать... не велеть»¹⁸.

На Україну з Росії ввозили сіль, мед, віск, пушнину. Чернігівщина була одним з головних поставщиків у Росію худоби. Так, у 1651 р. брянський торговець Григорій Татарин закупив велику кількість худоби у Мглині. Він наймав навіть шістьох «гулящих людей животинь гнать». У липні того ж року торговці з Брянська закупили на Чернігівщині «товар и животину, коровы и овцы»¹⁹.

У джерелах є відомості про продаж коней. Так, у 1651 р. купець з Ніжина Степан Антонов продавав їх у Царево Алексееві, Яблонові, Валуйках, Усерді. До Царево Алексеева приганяли коней також й інші ніжинські купці²⁰.

Крім худоби, з Чернігівщини поставляли в Росію іноді ремісничі вироби і теплий одяг (шуби, кожухи). У кінці 1653 р. 33 шуби й таку ж кількість «кафтанов шубных» привезли в Яблонов ніжинські купці²¹.

Важливе місце в торгівлі Чернігівщини займав поташ — один з найкращих видів добрива. Багато його поставляли із Стародуба, Новгород-Сіверського й інших поселень регіону. Про це свідчить ряд джерел. Наприклад, «полковник наказной войска его королевской милости борзенской» Петро Забіла в 1649 р. «продал поташу бочек сорок Никифору Иванову сыну Каменевых...». Пушкар Таміла Пенчуков закупив 40 бочок поташу «за рубежом в Новгородском уезде в городке Погаре у высланного сотника от полковника от Небабы у Павла Шоха да

¹¹ Краткий очерк истории г. Чернигова и управления в нем с X по XX в. // Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870—1901 гг., с очерком истории г. Чернигова.— Чернигов, 1901.— С. 28.

¹² Воссоединение Украины с Россией.— М., 1954.— Т. 2.— С. 65.

¹³ Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький.— С. 314.

¹⁴ Воссоединение Украины с Россией.— Т. 2.— С. 223.

¹⁵ Шевченко Ф. П. Назв. праця.— С. 408.

¹⁶ Воссоединение Украины с Россией.— Т. 2.— С. 22, 382.

¹⁷ Шевченко Ф. П. Назв. праця.— С. 411, 412.

¹⁸ Воссоединение Украины с Россией.— Т. 2.— С. 323.

¹⁹ Шевченко Ф. П. Назв. праця.— С. 428.

²⁰ Там же.— С. 429.

²¹ Акты Московского государства.— СПб., 1894.— Т. 2.— С. 360.

у писаря у Яна Красковського»²². Купували поташ не тільки купці, а й пушкарі, селяни. В «Пушкарской слободе у пушкарей у Василья Пенчукова в сеннике» було виявлено «поташу 40 бочек; у Кирила Климова во дворе — 25 бочек поташу; в государевой дворцовой Нижней Посопной слободе у крестьян у Софошка Рылачева в сеннике — 50 бочек поташу»²³.

Зустрічалися випадки, коли за поташем на Чернігівщину приїздили з Білорусії. Одного разу в Почепі його «5 де бочек продали по зимнему пути литовским купцем города Могилева, Осипу Шевнику — 3 бочки, да Копыси города Якову Андрееву сыну Багутцкому — 2 бочки»²⁴.

Коротко спинимося на шляхах сполучення між Чернігівщиною та Росією в середині XVII ст. Торгові люди найчастіше використовували сухопутні шляхи. Головною з'єднуючою ланкою було місто Путивль, через яке можна було добратися в більшість російських міст, навіть у Москву. З Путивля проходив також торговий шлях на Київ через міста Чернігівщини: Конотоп, Батурин, Борзну, Ніжин. Цей шлях вважався обов'язковим для іноземних купців. Коли хтось з них минав його, того затримували, а то й повертали назад²⁵. З важливого в торговому відношенні російського міста Севська шлях лежав до Новгород-Сіверського, Сновська, Чернігова, Ніжина і далі через Носівку, Кобижчу, Басань можна було добратися до Києва. Сухопутні шляхи зв'язували також Чернігівщину з Трубчевськом, Брянськом та іншими містами Росії.

У деяких документах містяться цікаві відомості про водні шляхи, які відігравали важливу роль у розвитку торговельних відносин між Чернігівщиною і Росією. Зустрічаються дані про використання з цією метою Десни. Саме «...водным путем рекою Десною вверх» переправляли російські купці в Брянськ і Трубчевськ закуплений на Чернігівщині весною 1649 р. поташ. Везли його «наймиты... села Макушина крестьяне Гришка Темной, Ивашка Передовой, Макарко Густеренок» й ін. «Везли рекою Десною и до Брянска» також поташ, закуплений «во 157-м году... в Черниговской и иных литовских городов в уездах у черкаского борзенского полковника у Петра Забелы да у сотника у Криска Прокоповича...»²⁶.

Торговим людям, які відправлялись на Україну, видавалися спеціальні грамоти, адресовані українській адміністрації, в яких містилися прохання пропускати їх всюди «безо всякое зацепки со всем вцелю». Чернігівським купцям також видавалися подібні грамоти або листи представниками гетьманського уряду, полковниками, сотниками. Наприклад, якомусь Василеві з Почепа, що їхав зі своїм челядником торгувати у Брянськ, почепський сотник Микола Туляновський 18 квітня 1649 р. видав грамоту, в якій зазначалося: «И вы б по мирному договору и вечному докончанью того Васька ис челюдником ево, как он поупку искупит, без зацепки у королевское величество; таких людей торговых царского величества будем отпущать»²⁷.

Таким чином, торговельно-економічні зв'язки Чернігівщини з Росією під час національно-визвольної війни українського народу продовжували розвиватися. Ці зв'язки сприяли дальшому зближенню українського і російського народів.

Одержано 12.10.90

Рассматриваются торгово-экономические связи Черниговщины в середине XVII в.

²² Воссоединение Украины с Россией...— Т. 2.— С. 233—236.

²³ Там же.

²⁴ Там же.

²⁵ Крип'якевич І. П. Зв'язки Західної України...— С. 18.

²⁶ Воссоединение Украины с Россией...— Т. 2.— С. 235, 237.

²⁷ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России.— СПб., 1861.— Т. 3.— Дополнения.— С. 55—56.